

Andrej Platonov

SMRTI NI

Črtice o vojni

Avtor Grigorij Potockij (www.pototsky.ru), leto 1999, fotograf Ksenija Kasparova. Doprski kip je bil narejen za jubilejno razstavo ob stoletnici rojstva Andreja Platonova. Kupljen od avtorja. Lastnina Marine in Justa Rugla.

Andrej Platonov

SMRTI NI

Črtice o vojni

UMco

Ljubljana, 2015

Andrej Platonov

SMRTI NI

Črtice o vojni

Смерти нет, 2010

© za besedilo: Andrej Platonov

© za Slovenijo in prevod: Društvo slovensko-ruskega prijateljstva
France Prešeren, 2015

Izdajatelj in založnik

UMco d. d. / Zbirka Ruska misel

Za založbo: Samo Rugelj

Prevod: Simon Dobravec

za Društvo slovensko-ruskega prijateljstva France Prešeren

Urednica knjige: Irena Rugel Krajcer

Lektura: Stare Anton

Oblikovanje ovitka: Žiga Valetič

Slika z naslovnice: Sovjetski vojni plakat:

Domovina-mati kliče! Plakati velike Domovinske vojne. Irakli Toidze, 1941.

Postavitev: Nina Gugleta, Aleš Cimprič

Tisk: NTD d. o. o.

Naklada: Prvi natis, 300 izvodov, sprotni tisk

Ljubljana, 2015

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.161.1-32

PLATONOV, Andrej Platonovič, 1889-1951

Smrti ni : črtice o vojni / Andrej Platonov ; [prevod
Simon Dobravec]. - 1. natis. - Ljubljana : UMco, 2015. -
(Zbirka Ruska misel)

ISBN 978-961-6954-14-3

277354240

UMco d. d., Leskoškova 12, 1000 Ljubljana
tel.: 01/520 18 39, e-pošta: bukla-urednistvo@umco.si, www.bukla.si

VSEBINA

UVOD: »PRIMERJAM SE Z NARODOM« ALI »VEČNA DOMOVINA ANDREJA PLATONOVA«	9
BOŽJE DREVO	37
DED VOJAK	47
SOVRAŽNIK BREZ DUŠE	59
KMET JAGAFAR	71
STARI NIKODIM	87
OKLEP (FANTAZIJSKA PRIPOVED)	95
PRIPOVED O MRTVEM STARCU (FANTAZIJSKA PRIPOVED)	111
PODUHOVLJENI LJUDJE (ČRTICA O MANJŠEM SPOPADU PRI SEVASTOPOLU)	123
SAMPO	163
SEDMI ČLOVEK	171
DOBRI KUZJA	183
IVAN TOLOKNO – VOJNI GARAČ (V SMERI SONČNEGA ZAHODA)	191
OBRAMBA SEMIDVORJA (SMRTI NI)	205
VOJAČEK	245
ZVESTO SRCE	253
BOJ V NEVIHTI	261
NIKODIM MAKSIMOV	269
DOMAČE OGNJIŠČE	283

GOLOB IN GOLOBICA	291
TERJATEV PADLIH	295
OFICIRJEVA RAZMIŠLJANJA	305
MED LJUDMI (OFICIR IN KMET)	317
DEKLE ROZA	331
DUŠEVNA PRAZNINA (PRIPOVED STOTNIKA V. K. TESLINA)	341
IVAN VELIKI	353
VETER POLJEDELEC	363
DOBRA KRAVA (PRIPOVED STAREGA RDEČEARMEJCA)	369
OFICIR IN VOJAK	383
NA REKI GORINJI	399
PREBOJ NA ZAHOD	411
V MOGILJOVU	417
V BELORUSIJI	423
NA GROBOVIH RUSKIH VOJAKOV	445
TRIJE VOJAKI (O SOVJETSKEM VOJAKU)	455
AFRODITA	469
V NOTRANJOSTI NEMCA	497
VOJAKOV STRAH	503
»ZMAJEVA ČELJUST« (EN BOJ)	509
NASKOK NA LABIRINT	529
NAREDNIK ŠADRIN (ZGODBA RUSKEGA MLADENIČA NAŠEGA ČASA)	549
PLATNENA SRAJCA	557
VRNITEV	567

IZ ŽIVLJENJA (ZA SRCEM)	597
PREBIVALEC ROJSTNEGA MESTA	621
V ODDALJENEM KOLHOZU	637
SVEŽA VODA IZ VODNJAKA	651
IZ BELEŽNICE	667
POZABLJENJE RAZUMA	673
OZNAKE IN KRATICE	679

UVOD

»PRIMERJAM SE Z NARODOM« ALI »VEČNA DOMOVINA ANDREJA PLATONOVA«

*Brezsledno izginotje je lahko pogojno; pogosto se dogaja,
da nekdanji umrli postanejo neumrljivi, srdito živeči pa
postanejo dozdevni in puhli.*

Andrej Platonov, iz zapiskov 1936. leta

V 20. stoletju z njegovo burno, zdaj patetično vzhičenostjo, zdaj s krvavimi pretresi, obstajajo imena, ki vzpostavljajo ter izkristalizirajo tisto najnežnejše, kar se nanaša na starodavni pojem kultura. V gradnji ruske kulture – njenega duhovnega kozmosa, jezika ruske književnosti kot jezika »skrivnostnega srca človeka« – zaseda Andrej Platonov eno izmed prvih mest. Ko stran za stranjo odkrivaš njegovo prozo, se na vsaki strani neogibno potapljaš v magijo jezika – ali v jezik ruske Iliade in Odiseje 20. stoletja ali v jezik ruskega Leonarda da Vinci ali kakšnega drugega starodavnega duhovnega pogleda, prerokbe ali pozabljenega ustnega izročila in oznanjevanja o 'Božjem drevesu' domovine, ki se kot rdeča nit vleče skozi realne in nemirne sanje velike ruske besedne umetnosti že iz davnih časov. Atomska doba proze Platonova z njeno skrajno natančno nasičenostjo z dogodki, z izrazito upodabljalno silo ruskega jezika, se zdi v novem stoletju nemogoča – kakor tudi njegova upodabljalna novica o svetu – o človeku, 'siroti zemeljske oble' in

'nemi bridkosti veselja', o trpeči 'materiji bítí' ruskega ter svetovnega življenja.

Poet Andrej Platonov je avtor dveh romanov (Čevengur in Srečna Moskva), devetih povesti (med njimi so takšne mojstrovine, kot so Skrivnostni človek, Izkop in Džan), satiričnih pripovedi (Dvomljivi Makar, Zaloga in V prid), nad katerimi je bil Stalin ogorčen, presunljivih novel o ljubezni (Fro in Reka Potudanj), štirih knjig črtic, napisanih na fronti, ter dveh knjig pravljic; dramatik in filmski scenarist, literarni kritik (knjiga Razmišljanja bralca) – to so vrhunska dela Andreja Platonova, ki je istočasno tudi največji ruski praktični meliorist s svojstveno filozofijo in s programom rešitve ter 'popravila' zemlje, inženir konstruktor, ki je imel v lasti na desetine patentov in tehničnih izumov. Za vsako izmed vej njegovega nasledstva stoji močna ustvarjalna nadarjenost, ki je niso mogli uničiti niti sovjetska cenzura niti desetletja prepovedi. Življenje velikega neutrudnega delavca je bilo prenapolnjeno s preganjanjem in trpljenjem – njegova usoda je usoda enega izmed najbolj neliterarnih ruskih pisateljev, ki je večkrat ponavljal: »Konec ni v književnosti, ampak v življenju.«

V sovjetski Rusiji je bil Platonov eden izmed najbolj prepovedanih pisateljev (ostra cenzura je spremljala vsa obdobja vrnitve njegovih del), hkrati pa tudi eden izmed najsvobodnejših avtorjev v književnosti. Razbijal je in podiral vse ustaljene predstave o življenju v sovjetski Rusiji, o svobodi ter nesvobodi umetnika v totalitarni državi, o tradicijah in novostih, o ljuskosti ter elitnosti umetnosti, o narodu, oblasti in končno o sovjetski in večni zgodovinski Rusiji. »Sovjetska oblast mi je vzela sina – mnogo let si je sovjetska oblast prizadevala, da bi mi odvzela naziv pisatelj. Toda mojega ustvarjanja mi nihče ne more vzeti. Ti, ki me zdaj tiskajo, škripajo z zobmi. S svojih položajev

ne grem nikoli in nikamor. Vsi mislijo, da sem nasprotnik komunistov. Ne, jaz sem proti tistim, ki pogublajo našo domovino, proti onim, ki hočejo poteptati našo rusko očetnjava, drago mojemu srcu. Srce me boli. Oh, kako boli!«, je dejal leta 1943. Delal in živel je izven trendov sovjetske književnosti, z lahkotno kretnjo je odvrigel literaturo, igro besed, razumljivo samo izbrancem, ki so mislili, da sta sovjetska literatura in ustvarjalnost nad vsem, dejansko pa je to bila narodova življenjska tragedija, a slišati je bilo samo osamljeni glas pozabljenega človeka ter z njim resnico o življenju in umetnosti.

Še v času življenja in prva leta po njegovi smrti so znani sovjetski pisatelji prepričljivo trdili, da iz tega, kar je napisal Platonov, ni mogoče sestaviti niti majhne knjižice. V to so bili prepričani, vendar se je to spoznanje v velikem zgodovinskem času izgubilo, lahko bi dejali: »Njihovo mišljenje je umrlo mrtve smrti« (Platonov o ubijalcih Puškina in Lermontova, tj. umrli so brez obujenja). Zgodovina je vse postavila na pravo mesto. Imena teh »književnih genijev, prevzetih z dostojanstvom«, kot je ironično poimenoval svoje vrle sodobnike sam Platonov, so znana le ozkemu krogu strokovnjakov. Igro je dobil Platonov. Do danes je v Rusiji izšlo že osem knjig njegovih del, izdati pa je treba še druga dela iz njegove veličastne zapuščine.

V tej knjigi so zbrane črtice Andreja Platonova iz vojnih let, ki so se pred kratkim, očiščene sovjetske cenzure in številnih uredniških popravkov, vrnile k ruskemu bralcu. Ne samo v ruski literaturi vojnih let, tudi v celoti pomeni vojaška platonovščina enega izmed redkih pojavov duhovne proze. To so povesti o junakih, mučencih in reševalcih življenja. »Uporniki so, ker bolj ljubijo svoje otroke, kot sovražijo Hitlerja«, je zapisal Platonov v konceptu leta 1943. V teh letih je večkrat dejal, da narod, ki je preživel muke

domovinske vojne, kolektivizacijo, množično lakoto in represije, ne more propasti, ampak je »sposoben velikih vojaških podvigov« in je nepremagljiv ...

Življenje in delovanje Platonova v vojnih letih sta bila prežeta z ustvarjalnostjo, njegova dela so postala biografija pisatelja ter narodov v njihovi posameznosti in herojskem podvigu. O nekaterih plateh ustvarjalne poti pa v nadaljevanju.

Andrej Platonovič Klimentov se je rodil ob koncu 19. stoletja, v letu 1899, v predmestju Jamskaja Sloboda južnega mesta Voroneža in je bil v številni družini mehanika železničarskih delavnic najstarejši otrok. Oče bodočega pisatelja Platon Firsovič je bil nadarjen izumitelj samouk. Platonov je od očeta podedoval ljubezen do tehnike in 'znojnega dela', oboževanje poezije lokomotiv ter drugih strojev, mojstrstvo človeka rokodelca in neutrudnega delavca. Od matere, ki je bila hči urarskega mojstra in globoko verna ženska, je podedoval razumevanje duše ruskih pravoslavcev z visokim idealizmom krščanskega pogleda na svet. Na izraz umetniškega sveta Platonova je nedvomno vplival lik Jamske Slobode, njegove 'otroške domovine'. Na eni strani (nekaj sto metrov oddaljena) je bila ozkotirna železnica (in mnoge ure opazovanja upravljanja lokomotiv), na drugi pa glavna cesta v Zadonje s pripovedmi romarjev o svetih krajih, s pobožnostjo in opazovanjem življenja. Na eni strani mesto delavcev in mojstrov, z idejami globalnega in socialnega ter tehnokratskega preurejanja sveta, tovarniška sirena; na drugi – vaški način življenja, svet pletenih ograj in večstoletnih življenjskih navad, zvonjenja, vrednot tradicionalnih odnosov, stabilen srenjski red, družinska veselja in nesreče, otroci in starčki. Platonov si je pridobil najbolj preprosto

izobrazbo: cerkveno-župnijsko šolo, tj. začetno izobrazbo; nato je končal železničarski politehnikum. Kot najstarejši izmed enajstih otrok je začel delati s trinajstimi leti. Prve znane publikacije so iz leta 1917. Podpisoval se je s psevdonomom Andrej Klimentov, tu je uporabil ime očeta, kasneje pa se je začel podpisovati z imenom Andrej Platonov.

Otroštvo in fantovska leta so potekala med prvo svetovno vojno, mladost med revolucijo in državljansko vojno. Kolebanja o vprašanju sprejemati ali odklanjati revolucijo pri osemnajstletnem Platonovu ni bilo. Revolucijo je sprejel religiozno-apokaliptično – kot začetek novega svetovnega obdobja in zmagoslavja resnice ter pravice, kot epoho narodne ustvarjalnosti, kot popolno novo dobo v razvoju Rusije in svetovne civilizacije. Propagandi teh idej so posvečeni verzi, povesti in članki Platonova z začetka 20. let: »Preporod kolektivne ustvarjalnosti prekrasnega. Umetnik je človeštvo s svojo enotno poduhovljenostjo. Bliža se čas zgraditve komunističnega raja in velikih mitov dela in solidarnosti, mita o mogočnih strojih gigantih, ki bodo človeštvu služili za spoznavanje ter osvojitve vesolja. Mi pa bomo iskali resnico, kajti v resnici je resnica bogastvo« (Članek »Kultura proletariata«, 1920). Območje interesa mladega Platonova je neverjetno raznoliko: tekoča politika in ruska religiozna filozofija, vprašanja sodobne znanosti in klasične ter novejšje estetike, izumiteljstvo in koncepcija 'proizvodnje', proletarska literatura in 'Filozofija skupne stvari' N. Fedorova, dela marksistov in branje romanov F. Dostojevskega, proze V. Rozanova ...

Zgodovina je Platonova klicala z vsemi glasovi in njegova pot v književnost se je zdela uspešna že po prvem javnem nastopu v začetku revolucijskih let: prišel je iz voroneške delavske družine in postal eden od ideologov ter simbolov mlade proletarske literature. Zdi se, da ni ideje, označene

z znakom 'novega' znanja v 20. stoletju, ki je Platonov ne bi udejanjil v stihih in publicistiki. In hkrati – pritajena globoka konservativnost v vsem, tako osebnem kot književnem življenju. Tako je bil skrajno lakoničen, ko je leta 1920 odgovarjal na vprašanje ankete prvega Vseruskega shoda proletarskih pisateljev (Moskva): »S kakšno literarno smerjo simpatizirate?« »Z nikakršno, imam svojo.« Ali drugi primer: 7. novembra leta 1922 je bil na straneh voroneškega časopisa objavljen esej 'Potomci sonca', posvečen znamenitemu datumu – dnevu oktobrske revolucije (7. novembra po novem štetju), in prav tega dne, kot priča nedavno odkriti zapis v župnijski knjigi Voznesenske pokopališke cerkve mesta Voroneža, je bil Platonov skupaj z mlado ženo pri krstu sina – 'novorojenčka Platona'.

Kolebanja od srda h ganjenosti, od revolucionarnega velikega dejanja k revolucionarnemu strahu so rdeča nit umetniškega iskanja mladega Platonova: skušnjava ustvarjalne sile revolucije, hrepenenje po neposrednih dejanjih pri uresničitvi proletarskega raja, apokaliptična nepotrpežljivost in krščanska pohlevnost ter ganjenost. To so pogoste besede v člankih Platonova tistih let. »Največja nevarnost za našo umetnost – to je preobrat delovne ustvarjalnosti v poezijo o delu« (članek 'Proletarska poezija', 1922), kar ni bilo naključno. Privlačila ga je živa zgodovina, ne pa literatura. V platonovskih zgradbah proletarske kulture je več shem kot izkušenj, vendar je v 20. stoletju ruskemu pisatelju te izkušnje vedno in radodarno poklanjalo samo življenje. Platonovu je namesto prijetnega raja revolucije in nove kulture podtaknilo strašno lakoto v letih 1921–1922, ki je zajela Povolžje in njegovo rojstno Voroneško gubernijo. Tako je prekinil zelo uspešno začeto pisateljsko biografijo. V letih 1921–1922 je Platonov vodil Izredno komisijo za boj z lakoto in sušo v Voroneški guberniji, od leta 1923 je bil

gubernijski meliorator in je vodil prvo elektrifikacijo vasi in zaselkov. S podpisom 'gubernijskega melioratorja Platonova' so v Moskvo odhajala sporočila o poteku inženirsko-melioracijskih del, o gradnji elektrarn, o bednem položaju kmetstva v letih NEP-a (t. i. Nove ekonomske politike) ter telegrami iz obupa s prošnjami o dodelitvi denarja za gradbena in melioracijska dela. »Suša leta 1921 je name naredila nenavadno boleč vtis, in ker sem bil tehnik, se nisem mogel več ukvarjati z zame privlačnim delom – književnostjo,« je Platonov zapisal v avtobiografiji leta 1924. »Redek samonikel književnik, ki je na področju besedne umetnosti obetal na široko razprostrti svoja krila (tako so o njem pisali v letu 1920), praktično odhaja iz literature.«

To je prvi paradoks Platonove poti: med njegovimi pisateljskimi vrstniki, ki so enako kot on v književnost vstopili z revolucijo, je on edini, ki je po izrazitem prvem javnem nastopu tako dolgo ostal izven ruskega literarnega življenja. Ni se odrekel preučevanju ideologije proletarske kulture (»Delavski razred je moja domovina,« je leta 1931 napisal M. Gorkemu.) V življenju in ustvarjalnosti Platonova teh let se je pojavila nenavadna sočutnost do vsega označenega z znakom novega – znanstvene in kulturološke ideje – in poleg tega presenetljiva konzervativnost.

Februarja leta 1926 so na Vseruskem kongresu melioracijskih delavcev Platonova izvolili za člana Centralnega komiteja Zveze vaškega gospodarstva in gozdarskih del; z družino se je preselil (z ženo Marijo Aleksandrovno in sinom Platonom) v Moskvo, toda kmalu je izgubil službo in ostal brez sredstev za preživljanje. Obiskal je več moskovskih uredništev in jim predlagal, da bi natisnili to, kar je napisal v Voronežu, vendar je kmalu dobil odločbo, da je imenovan za predstojnika odseka za melioracijo Tambovske gubernije, in odpotoval v Tambov.

Leto 1927 lahko v ruski književnosti štejemo za leto pojava novega besednega Mojstra. V Tambovu je vzniknil in potem narasel velikanski izbruh, eksplozija ustvarjalne energije, ki jo je, kot se zdi, sama ruska realnost iztrgala iz sebe, Platonova pa vnaprej določila in mu zaupala poslanstvo letopisca življenja 20. stoletja. Sprejel ga je kot usodo – ponižno. Tedaj se je obzorje videnja razširilo in vse do konca življenja ni poznalo meja. Januarja 1927 je zaključeval fantastično povest Eterična glavna cesta in ustvaril povest o reformah Petra Velikega v ruskem življenju (Jepifanske zapornice), v februarju pa je oblikoval satirično pripoved o sodobni modernizaciji Rusije (Mesto mest). Od tam, iz Tambova, je Platonov v pismu ženi izpovedal svoje skrivne teme. O ustvarjalnosti in lastni usodi: »Dokler je v meni srce, možgani in ta temna volja ustvarjalnosti – se mi muza ne bo izneverila ... Včasih se mi zdi, da nimam družbene prihodnosti, a če prihodnost je, je dragocena samo zame samega.« O usodi književnosti in ruskem podeželju, kamor se bodo kmalu podali z »vrhovnega vodilnega mesta« njegovi junaki – »duševni revčki«, pa je zapisal: »Klateč se po svetu, po zakotjih, sem videl tako žalostne stvari, da nisem verjel, da nekje obstajajo razkošna Moskva, umetnost in proza. Toda meni se zdi – resnična umetnost in prave misli se lahko rodijo zgolj v takšnem zakotju.«

Prav v tistem času so pisali članke o vprašanjih izkoriščanja zemlje v Rusiji, filozofske eseje o umetnosti, znanosti in religiji. Njihovo glavno in večno vprašanje (za rusko filozofsko in estetsko misel 20. stoletja) je bilo, kako razvozlati »vozel religije s fiziko« (A. Blok), premagati brezno med filozofsko-religiozno, naravoslovno mislijo in resničnostjo, to izginjajočo mejo med »stvarnostjo življenja« in »stvarnostjo misli«, za katerima je slutiti dve logiki zavesti, ki sta v novem stoletju tako zelo različni.

Pisateljevo življenje je bilo vse prej kot lahko. Družina je ostala v Moskvi, v neugodnih okoliščinah je izvajal melioracijska dela, le s težavo je izdajal knjige in nova dela. Marca 1927 se je Platonov dokončno vrnil iz Tambova v Moskvo, začinjalo se je novo obdobje klatenja in pomanjkanja, iskanja prebivališča ter dela. Kljub temu je veliko pisal: scenarije, drame, povesti, cikel novih 'provincialnih' črtic: Skriti človek (bivanjsko zavedanje smisla državljanske vojne in novih socialnih odnosov z očmi 'naravnega tepčka', 'skritega človeka' Fome Puhova), Jamska vasica predstavlja odgovor Platonova na slikanje 'stare biti' v sodobni literaturi in Graditelji države (prvi pristop k romanu Čevengur). Junija 1927 je izšla edina pripravljena knjiga v tistem času – zbornik povesti in črtic Jepifanske zapornice. V književnost je krepko vstopil veliki pisatelj – s svojim junakom, s svojim videnjem sveta in jezika. V oddaljenem Sorrentu je M. Gorki v hudourniku novosti sovjetske literature podčrtaval knjigo Platonova in svetoval svojim korespondentom, da jo je treba nujno prebrati. Platonova je leta 1927 sredi 'novih umetniških individualnosti' opazil takratni najvidnejši literarni kritik A. Voronskij, ki je poudarjal »svežino in neposrednost« pisateljevega jezika. Kritika v bistvu govori o jeziku Platonova, ki ni napolnjen z mladostjo, marveč s starostjo, prenatrpan je z »vsakršnimi smiselnimi težavami«, vendar se vanje ne pogloblja. Poleti leta 1927 se je Platonov lotil pisanja Čevengura in v začetku leta 1928 roman hitro dokončal. Na zemljevidu svetovne kulture XX. stoletja se je pojavilo mesto Čevengur, ki se je vtisnilo v prehojeno pot življenja in misli njegovega ustvarjalca. Čevengur je monumentalni spomenik pisatelja rojstnemu kraju (osnovna geografska poimenovanja se naslanjajo na rojstni kraj pisatelja, na Voroneško pokrajino) in hkrati svetovno utopično mesto komunizma, katerega ustvarjanje se ne nanaša

samo na uničevanje 'starega' življenja, ampak tudi na propad ideologov in graditeljev novega mesta. Proti koncu leta 1929 so vsi poskusi, da bi objavil Čevengur, padli v vodo.

Prelom desetletij (»Leto velikega preloma«, tako se je imenoval Stalinov članek) je postal velika preizkušnja ruskega življenja in književnosti, njunih duhovnih razsežnosti ter preizkušnja samega tipa vedenja ruskega pisatelja v njegovem odnosu do življenja naroda. Udarec, ki je bil zadan ruskemu intelektualnemu sloju v teh letih, je bil najstrašnejši po revoluciji in državljanski vojni. Z zmago 'internacionalnega stila' se je zaključeval boj z 'ruskim stilom' v kulturi in samem življenju, ki je trajal vsa dvajseta leta. Takoj za milijoni razkulačenih ruskih vasi, kar je uničevalo rusko kmetstvo, so bili represirani ruski zgodovinarji, slavisti, lingvisti, knjižničarji ... Le redki iz nekaj tisočglave armade sovjetskih pisateljev so si v letu velikega preloma lahko drznili in se dotaknili te tragične teme. Platonov je pogosto prihajal v rodne kraje in je celo nadaljeval z vodenjem že začelih melioracijskih del, vendar so bila jeseni leta 1929 dela povezana s »popravitvijo zemlje« ustavljena - razmahnila se je uničevalna kolektivizacija; da bi zadušili kmečko negotovanje, ki je spremljalo snemanje zvonov, so nanje poslali čete Rdeče armade. Njegovi zapiski so polni neverjetnega gradiva, so kronika kmečkega ter delavskega življenja v letih velikega preloma. V prvi polovici leta 1930 je pisatelj ustvaril serijo črtic in povesti o kolhoznom ter delavskem življenju, pisal je filmske scenarije, črtice, povesti, kolhozno kroniko V prid, delal je prve zapise za Kotlovan, poleti pa je spet odpotoval na deželo v kolhoze in sovhoze Povolžja. Platonov je v teh letih večkrat izrekel mnenje o nujnosti, da ima sovjetski pisatelj še drugi poklic. To vprašanje so v literarni javnosti na široko pretresali v začetku 30. let, ko so se sovjetski pisatelji

vozili v tovarne, kolhoze in pisali pripovedi na proizvodne teme. Odgovori Platonova na te teme niso bili le paradoksalni, zanikali so samo logiko prvega – pisateljskega, in drugega –časne proizvodne dejavnosti pisatelja: »V obdobju graditve socializma ne smeš biti v celoti pisatelj; biti samo pisatelj v tem času pomeni veliko nasprotovanje in nesramnost ter celo predrznost.« Enako kot njegov junak v kroniki o življenju v kolhozu z naslovom V prid se je Platonov »lahko zmotil, toda ni mogel lagati«. To je druga življenjska logika, ki je narekovala nasprotno in razumljivo vsakemu človeku: da se ne bi zmotil, se lahko zlažeš.

Iz Platonove kronike ruskega življenja v letu velikega preloma je dostopna samo povest V prid (Kronika revežev), objavljena leta 1931 v reviji Rdeča novica, ki si jo je takoj ogledal I. V. Stalin in je na straneh revije napisal različne ocene: »podlež«, »bedak in banalnež«, »nesramnež«. Revijo je s svojimi opombami poslal v redakcijo, z naslednjim komentarjem: »Treba bi bilo kaznovati avtorja in prismuknjence, da bi jim kazen bila 'v prid'.« Kritiki so začeli izvajati Stalinove napotke. Osnovno tonalnost uničujoče kritike, ki se je zvalila na Platonova po objavi povesti, določata besedi »obrekovanje« in »slaboumnost«. Kulak – kondratjevec mahoma dobi možnost spregovoriti in razložiti svoj 'kredo' ...; »... to že ni več lahka satira o kolhozni pomanjkljivosti. Vi sami vidite, da je to kleveta razrednega sovražnika na račun kolhozov, njihovih kadrov in vsega našega dela«. Platonov je v uredništva pošiljal pisma, v katerih je priznaval napake, toda revije si jih niso upale objaviti. Junija leta 1931 je pisal I. V. Stalinu in M. Gorkemu. Odgovora ni prejel – hudournik kritičnih člankov pa je naraščal. Avgusta je avtor upornih povesti, »agent buržoazije in kulaštva v literaturi«, odpotoval v kolhoze in sovhoze Severnega Kavkaza in si od tam

pripeljal pretresljivo gradivo za povest Juvenilno morje. Prvega decembra leta 1931 je Platonov naredil zaznamek, v katerem je zajel težave teh let in se dotaknil izpolnitve velikega smisla tega blagodejnega ter nadspokojnega bita, ki človeku vedno daje možnost, da svoje poslanstvo na zemlji svobodno opravlja. »Na koncu zgodovine je radost. To piše človek, ob čigar koncu stoji smrt, ki pa mu je vendarle vse uspelo. A. P.«

Platonovu je ustvarjanje povesti Kotlovan (1930–1931) dejansko spet uspelo – to je pisatelj podvig, zmaga ruske literature v njeni glavni smeri - zaščiti naroda in vednja o njem. »Vsebinska ni nova, ponavlja se trpljenje« – je Platonov zapisal v eni od delovnih verzij ene izmed najbolj bridkih povesti v ruski literaturi, ki govori o propadu kmetstva, ruske vasi in uničenju zgodovinske Rusije.

Po kroniki z naslovom V prid se je začela izolacija Platonova, ki je v življenju ter delu pisatelja pomenila novo obdobje. Vse založbe so z njim razveljavile pogodbe, njegovo ime je izginilo iz seznamov literature. Od leta 1932 se je Platonov ukvarjal z inženirsko-konstruktivskim delom v tehničnem združenju (trustu). Bil je izven literarnega dela in literarnega življenja ter njegovih strasti in izkupiček te svobode je bil veličasten. Pisal je nove povesti, začel ustvarjati roman Srečna Moskva, v letu 1933 pa je ustvaril narodno tragedijo '14 rdečih hišic' o umiranju v letih 1932–1933 (tema lakote v 30. letih je bila v tedanji Sovjetski zvezi prepovedana). Literarna dela so brali v moskovskih revijah in založbah ter jih vračali avtorju. »Ali sem lahko sovjetski pisatelj ali pa je to objektivno nemogoče?«, je spraševal Gorkega v pismu leta 1933. Gorki ni odgovoril na neposredno postavljeno vprašanje, vendar so z njegovo pomočjo Platonova vključevali v različne skupinske projekte. Kot inženir in meliorator je bil vključen v sestavo turkmenske ekspedicije Akademije

znanosti ZSSR za preučitev industrije te republike. Marca leta 1934 je kot član pisateljske brigade odpotoval v Turkmenijo. Njegovi 'vrnitvi' v literaturo pa so vestno sledili, o čemer pričajo tudi agenturne ovadbe v NKVD, pa tudi nastopi kritike, ki je v njegovih delih našla »mirne« in »pomirjene« novele o ljubezni, delu, strasteh ter trpljenju malega človeka predrevolucijske in sodobne Rusije.

Leta 1937 je izšla knjiga črtic Reka Potudanj, še istega leta pa je začel Platonov pripravljati skice za novi roman Potovanje iz Leningrada v Moskvo (februarja 1937 med dnevi puškinskih slovesnosti je potoval s poštnim vozom po poti, ki sta jo opisala Radiščev in Puškin v delih z naslovoma Potovanje iz Peterburga v Moskvo in Potovanje iz Moskve v Peterburg). V zapisu iz leta 1936 je navedeno: »Atomski znoj je umetnost: opozicija boga.« Platonov je podal eno izmed najbolj lakoničnih formul umetnosti XX. stoletja, posledic sekularizacije umetnosti in teh razdejanj življenja, za katera je bila kriva umetnost. Leta 1936 je zelo ironično sprejel vrnitev pojma narodnosti v sovjetsko literaturo (prej so menili, da je temeljna osnova razrednost) in licemerje gesla »Stil – to je narod«. »... narod ima svojo politiko, svojo poezijo, svoje veselje in svojo veliko bolečino.« Ne brez plemičnega pritiska je članek poimenoval Puškin in Gorki (1937).

Sovjetska kritika je hitro opazila nove pripovedi in literarno-kritične članke politično nezanesljivega pisatelja. In če so ga prej imeli za razrednega sovražnika, so ga zdaj isti kritiki začeli razgaljati kot proti-narodnega pisatelja. »Religiozni duševni mehanizem« – ta diagnoza je bila postavljena novemu junaku Platonovu leta 1937. Zaključevala se je druga 'brezbožna petletka' (to je uradno poimenovanje) in razsodba Platonova za »revizijo krščanstva« je zvenela v kontekstu splošne situacije političnih procesov v letih 1936–1937 in partijske usmeritve »likvidacija politične brezbržnosti (I. V. Stalin)«.

Po izidu knjige Reka Potudanj (prva knjiga po letu 1929) so Platonova opazili v ruski emigraciji. V članku z neverjetno natančnim naslovom Plašč je znani pesnik in kritik Georgij Adamovič zapisal, da je imel Platonov poseben in odrešujoč dialog s Puškinom in Gogoljem: »Vsi poznajo znamenite besede o tem, da je ruska literatura izšla iz Gogoljevega Plašča. Zdelo bi se, da je zadnjih dvajset let moč opisati le s posmehom, vendar s Platonovim spet pridobivajo svoj pomen. Saj pisatelj mukotržno išče povezave tistega, kar mu šepeta zavest, s tistim, kar zahteva razum in na ta način ščiti človeka pred ravnodušnostjo naravnih in zgodovinskih sil ... On morda niti ne razmišlja o tem, da je 'resničnost razumna', a je prepričan, da je vsa 'sedanjost tragična'. Za sovjetskega pisatelja je to odkritje in seveda ga je prav to odkritje potisnilo, da je namesto bele barve izbiral črno. Ta mu je pomagala uloviti tisto, mimo česar so hodili ljudje, ki so si trudili življenje predstavljati kot ilustracijo partijskih tez«.

Kljub temu je sovjetska kritika trdovratno dokazovala, da se za junaki Platonova v njegovih novih delih odkriva samo formula duhovnega stanja, ki jo je pisatelj potrjeval v gradivih o življenju, formula, ki je globoko tuja sovjetskemu življenju in sovjetskemu človeku:

»Kjer koli bi se po svetu klatil osamljen, pozabljen človek, gre Platonov za njim kot senca, kot da bi se bal, da kogar koli nema bolečina ne bi umrla v negotovosti, ne da bi rodila odgovorno bridkost.«

Potrebnost prelivanja solza nad tujo bridkostjo je pri Platonovu tako močna in nenasitna, da v svojo domišljijo ne utrudno in ostro priključuje najmračnejše slike, same sočutja vredne dogodke ... fantazija umetnika ne ve in noče vedeti za nikakršne omejitve ... On zgošča barve, pretirava, da bi pri bralcu izzval edino od znanih naslad – čustvo sočutja« (kritik Adam Gurvič, 1937).

To, kar je bilo pri Platonovu nesprejemljivo za sovjetsko kritiko (bridkost, sočutje), je bilo v celoti nesprejemljivo za sovjetsko literaturo, ki je javno izražala in podpirala učenje pri klasikih; nenavadno učenje, prihajajoče od Tolstoja in Dostojevskega, iz vsega ruskega realizma religiozno-etične problematike življenja – vse to je bilo naravno za ruskega avtorja, ki je za svojega junaka izbiral trnovo pot, trpljenje v iskanju resnice, ki mora spet vzpostaviti porušen idealni red življenja in duha. To je bilo tradicionalno za rusko klasično literaturo XIX. stoletja. V stoletju, za katero je bilo značilno totalno razdejanje, je Platonov svojemu junaku za izhodišče določil mirno življenje, svetovnonazorsko zavest, filozofsko in znanstveno sliko sveta. Ali lahko obstaja in ali se lahko v stoletju, prenasičenem z dogodki, revolucijami, vojnami in z velikimi odkritji na področju fizike, matematike ter tehnike ohrani 'osamljeni glas človeka' ter narod sam po sebi? – To je bilo Platonovo vprašanje stoletju, v katerem je siromašnost človeka in naroda postala vseobsežna.

»Preveč ljubeče in dragoceno mi je, bojim se ga izgubiti,« je pisal Platonov leta 1926 o triletnem sinu. »Otrok v Čevenguru« – okruten čas se je pisatelju maščeval za njegovo novelo o pogubi otroka v svetu čevengurske komune. Edinca pisatelja Platonova so spomladi 1938 zaradi verbalnega delikta zaprli, obsojen je bil po 58. ('političnem') členu zakona. Šestnajstletni dijak (osvobojen po zaslugi M. Šolohova oktobra leta 1940) se je vrnil na smrt bolan in je umrl leta 1943. Tragično in obupno osebno izkušnjo ločenosti od sina je pisatelj v letih od 1938 do 1941 izrazil v trpečih razmišljanjih o mistični povezavi pokolenj v drami Glas očeta in Molčanje (1938) ter v člankih o otroški literaturi in zgodbah o otrocih ter za otroke. Nemara v Platonovi prozi nikoli ni bilo toliko svetlobe in dobrote kot prav v njegovih pripovedih s konca 30. let prejšnjega stoletja. Junaki Platonova,

starčki in otroci, se ne ukvarjajo z velikimi zgodovinskimi stavbami in globalnimi načrti, temveč z ohranitvijo dobrote. Na vse junake, ki opravljajo mirno delo dobrote v sodobnem življenju, je vtisnjen pečat krotkosti, skrite plemenitosti, preprostosti govora ali molčanja in – popolne svobode. Platonov je z zaletom napolnil vrzeli oмотice 'neočetovstva', 'srditega človeštva', kar ga neizogibno vleče k 'večnemu', v Čevengur. Od vseh del, napisanih v obdobju 1938–1941, tj. novel, drame in filmskega scenarija, so bile objavljene le tri pripovedi. Z letom 1938 se je začel pravi bojni pohod opustošenja literarnokritičnih člankov Platonova; jeseni leta 1939 so Platonova s političnimi obtožbami napadli v časniku Boljševik ... Ta situacija za Platonova ni bila novost.

V njegovih beležki iz leta 1942 so ti zapisi napisani drug ob drugem. Prvi je srž te filozofije življenja in trpljenja, ki blagoslavlja ter osvetljuje življenje in pot pisateljevih junakov:

»Živ, to je tisti, pri katerem se bolečina zazdravi. Drugi niso živi (nimajo pa te bolečine).«

Drugi zapis je spomin iz mladosti, Voronež leta 1920, in zgodba o smrti mlajše pisateljve sestre in brata v otroškem taborišču.

»Če bi moj brat Mitja ali sestra Nadja, 21 let po svoji smrti stopila iz groba in me pogledala: kaj je iz mene postalo? – Jaz sem postal spaka, pohabljenec od zunaj in od znotraj.

– Andrjuša, mar si to ti?

– To sem jaz: preživel sem življenje.«

Zgodovina ustvarjanja in objava vojnih črtic sta tesno povezani s kroniko Velike domovinske vojne, z njenimi glavnimi mejniki in dogodki, pa tudi z radikalnimi spremembami ter obrati v uradni ideologiji. Prvi takšen obrat se je zgodil v prvem letu vojne, ko so bile pred grožnjo poraza rehabilitirane ruska zgodovina, ruska cerkev in 'veličastne osebe davnih prednikov'. V prvem letu vojne so bile najbolj

citirane besede I. Stalina, ko je na paradi 7. novembra 1941 polkom, ki so odhajali braniti Moskvo, dejal: »Naj vas v tej vojni navdihnejo liki naših velikih prednikov – Aleksandra Nevskega, Dimitrija Donskega, Kuzme Minina, Dimitrija Požarskega, Aleksandra Suvorova, Mihaila Kutuzova!« (Vrstice: »Naj vam prinese srečo zmagoslavna zastava velikega Lenina«, najdemo večinoma v zapisih Pravde.) Država je poklicala k zaščiti domovine in k zmagi, ni pozivala k liku očeta vseh narodov ter partije, ampak k tisočletni preizkušnji domovinske zgodovine in k narodnemu odporu do sovražnika. V letih 1941 in 1942, v uradnih zapisih osrednjih časnikov, v publicistiki in literaturi, prevladujejo zgodovinske ter domovinske teme.

Legendarne povesti Platonova iz let 1941–1942 se ujemajo s splošnim ideološkim kontekstom teh let, hkrati pa imajo svojo intonacijo in povednost. Ni mu bilo treba takoj zamenjati politične smeri in ideoloških mejnikov, kajti on je obnavljal ter resnično gradil svojo prepovedano Rusijo – kmečko in proletarsko Rusijo Čevengura in Kotlovana, »duševnih revežev«, ter uporno v jeziku Sovjetov besedo »duša« (»Pustodušje«) domačih rokodelcev (»Brezdušni sovražnik«), pogled naroda na vojno kot na težaško delo (Ivan Tolokno – vojni garač). Pisal je legende in pripovedi (Božje drevo, Sampo), junaške pesmi (Ded vojak, Zgodba o mrtvem starčku) in pravljice (Oklep, Poduhovljeni ljudje).

Platonov se je z deli premeščal na osrednjo, zahodno, ukrajinsko in belorusko fronto. Bil je priča Kurske bitke, obleganja Dnjepra ter osvoboditve Ukrajine in Belorusije. Napisane po žarečih sledih vojnih operacij so črtice tiskali v Rdeči zvezdi, z nespremenjeno oznako ob koncu teksta: »Aktivna armada.« V pismih ženi je spregovoril o glavnih temah osebnega, vojaškega in literarnega življenja: »Zdaj je najpomembnejše moje delo: pišem povest o petih mornarjih

Sevastopoljcih. Se spominjaš tistih, ki so si okrog pasu privezali granate in se vrgli pod sovražnikove tanke? To je, po mojem mnenju, eden izmed največjih dogodkov vojne in meni so zaupali, da napišem literarno delo o teh pogumnih junakih. O njih pišem z vso svojo energijo duha, kakršen je samo v meni. In to delo, če mi bo uspelo, bo tudi mene vsaj od daleč približalo dušam padlih herojev. Zdi se, da mi marsikaj uspeva, zato, ker me vodi navdušenje njihovega podviga, in delam, pa čeprav včasih rokopis poškropim s solzami, toda to niso solze slabosti. – Zdi se mi, da dobivam nekaj podobnega Rekvjemu v prozi« (pismo z dne 10. avgusta 1942); »Pozdravljena, draga moja Musja! Danes zjutraj sem se vrnil s prve linije, kjer sem opazoval velik spopad. Videl sem marsikaj, česar prej nisem. Če bo natisnjeno, boš v časniku prebrala mojo črtico (pismo 26. julija 1943)«. »Tu sem videl strašen boj, mnogo sem pretrpel, veliko prekrasnega sem videl pri naših vojakih, marsikaj zdaj razumem, česar prej nisem mogel!« (pismo z dne 27. junija 1943). »Tukaj sem bliže najinemu sinu; to je med drugim vzrok, da sem rad na fronti. Tukaj so zame ljudje bliže in jaz sem nagnjen k navezanosti, tukaj imam rad ljudi. Ruski vojak je zame svetinja, tukaj ga vidim neposredno. Samo pozneje, če bom še živ, ga bom opisal« (pismo z dne 3. oktobra 1943). »Ali veš, da smo zasedli Grodno? Hitro napredujemo. Opažam, da tu prestajam veliko. Po mojih črticah, natisnjenih v skrajšani obliki, je mogoče razumeti, kje sem, kaj vidim in kaj delam. V tem, da sem tam v Moskvi 'izpostavljen' gospodarskim prebrisancem, vidim poleg usode še grobo nesramnost. Toda, jaz jih ne posnemam, zame niso merodajni, posnemam pa naš narod in naše vojake. A če bi vendarle kogarkoli izmed teh vodilnih mož poslal semkaj, da bi napravil vsaj en pohod pod nemškim topniškim ognjem, denimo okrog 2 km, kot sem to naredil z bolnim srcem tudi jaz, bi on razumel, zakaj

je treba biti pravičen, pa se vseeno ne bi naučil pravičnosti. Oni poznajo samo eno znanost – ruvati in ničesar dati. A naj jih vrag vzame, te pokvarjence. V njih ni moči in zdravega jedra« (pismo z dne 17. julija 1944).

Zmagovalno leto 1943 (Stalingrajska bitka) je prineslo s seboj odločilen obrat v ideologiji, ki je literaturo vrnil k osnovnim stališčem 30. let. Če so bili v časnikih jeseni in pozimi 1941 umetniški slavospevi partiji in Stalinu dokaj redki, pa se je z letom 1943 tema o Stalinu kot glavnem zmagovalcu začela čedalje bolj uveljavljati in prevladovati: tiskala so se, narejena v stilistiki tridesetih let, pisma in poslanice hvaležnih narodov ZSSR, serije izrekov Lenina in Stalina o sovjetskem patriotizmu; z letom 1943 se je zaostri-la cenzurna politika; vpeljan je bil dodaten nadzor nad tiskom, ki ga je zahtevala Uprava propagande in agitacije CK VKP(b) (Centralni komite Vsezvezne komunistične stranke boljševikov); izdano je bilo navodilo, da uredništva pri tisku ne smejo sodelovati z avtorjem, temveč z ustrežno partijsko linijo. Literaturi so se dajala nova stališča: »Vojna je odkrila največjo kakovost sovjetskega človeka, ki ga je v njem vzgojila velika in mogočna partija Lenina in Stalina z vsem socialističnim bistvom«; literatura je poklicana, da uresniči idejo o vodilni vlogi partije in sorodnosti z narodom. Zveza pisateljev je prejela nove ideološke naloge drugega obdobja vojne. Da, tradicija prednikov, ki so »zmogli pokoriti nepristopne trdnjave in so mogli poteptati številčne sile sovražnikov Očetnjave«, je pomembna, toda ta ni naredila obrata v vojni, slednji je namreč zasluga partije in tovariša Stalina osebno. V toku teh stališč je potekala korektura lika sovjetskega vojaka, pri podajanju katerega se ni vselej priporočalo slediti narodnemu junaku iz Tolstojevega romana Vojna in mir, stotniku Tušinu, z njegovim poudarjenim ne-junaškim videzom in tako oddaljenim od uradne ideologije

'fantastičnega sveta', ki je pomenil 'naslado' v minuti boja. Mar je mogoče današnjega stotnika Tušina primerjati s Tolstojevim Tušinom? Naš stotnik se vojskuje v pogojih današnje vojne. To retorično vprašanje je na posvetovanju Zveze pisateljev postavil njen takratni vodja N. Tihonov. »Ne, to je popolnoma drug človek. Naloga naših pisateljev pri tem je, da ne zmanjšujejo vrednosti Tolstojevega stotnika Tušina, vendar pa morajo ob tem oblikovati tip novega sovjetskega oficirja, vrednega spomina, ljubezni in spoštovanja bodočih pokolenj.« Podobna priporočila je od leta 1943 čedalje pogosteje začel dobivati vojaški dopisnik Platonov. Glavni partijski časnik Pravda je natisnil uničujočo recenzijo črtice Obramba Samidvorja, kar je pomenilo oster preobrat v kritiki. O vojaških novelah Platonova v letih 1941–1942 je kritika pisala precej navdušeno. Vendar Platonov v tistih letih ni mogel in ni hotel lagati.

Od leta 1942 je v prozo Platonova po številnih vojnih poteh prihajala tema nečloveškega trpljenja in žrtev naroda, ki se je znašel pod nemško zasedbo. Med premiki z vojsko po razdejanih vaseh in mestih je pisatelj veliko videl. Od leta 1943 so vsi osrednji časniki nenehno tiskali poročila Izredne državne komisije o določitvi in preiskavi hudodelstev fašističnih osvajalcev na osvobojenih ozemljih: akti izkopov pobitih in mučenih, podatki o koncentracijskih taboriščih, pričevanja, fotografije izmaličenih teles otrok in starčkov, posiljenih žena, do temeljev požganih vasi in razdejanih mest. Petnajstega decembra 1943 je prišlo do prvega odkritega sodnega procesa – zaradi zverinskih dejanj fašističnih osvajalcev na ozemlju Harkova in harkovske pokrajine med okupacijo. Zgodovina dotlej ni poznala niti podobnega množičnega iztrebljanja civilnega prebivalstva in okrutnosti v odnosu do starčkov, otrok, žensk, vojnih ujetnikov niti tako aritmetično načrtovanega uničevanja narodov, ki jih je

imela nacistična Nemčija za »ljudi nižje rase«: Rusov, Ukrajincev, Židov, Belorusov ... Sporočila komisije s suhoparnim seznamom statistike in dokumentov so spremljale publicistika ter črtice I. Erenburga, A. Surkova. V. Grossmana, A. Tolstoja, K. Simonova idr. Pred prizori velikega narodnega gorja je umetniška publicistika med leti 1943 in 1945 dosegla visoko tragično intonacijo. Na rekviem Platonova o umrlih otrocih, starčkih, materah in vojaških ujetnikih ter na njegovo duhovno pismo Terjatev padlih se je kritika odzvala enako previdno kot na njegove kmečke filistrske borbe in oficirje, v katerih so videli 'mistiko' ter naklonjenost pri orisih trpljenja, kar je bilo za sovjetskega pisatelja nedopustno.

Od leta 1944 dalje je bila v pripovedih Platonova čedalje močnejše navzoča tema vrnitve vojaka s fronte. Platonov je že razmišljal o prihodnosti, o tem, kakšen človek bo prišel iz vojne, kakšen bo svet. Tudi tu je bil zvest sam sebi – imel je izkušnjo z upodabljanjem otrok, sirot Čevengura (ki se je v pripovedih pojavil med letoma 1943–1944; Petruška se je odkrito postavila ob lik racionalnega Proške Dvanova) in vrnitve iz vojne v mirno življenje Reke Potudanj: »Saj bo vojne konec in življenje bo ostalo, zanj je treba že vnaprej poskrbeti« (Reka Potudanj, 1936). To zvestobo Platonova svoji smeri v sovjetski književnosti so uredniki in kritiki še predobro občutili. Velik del novel, napisanih v vojnih letih, v času Platonovega življenja ni bil objavljen. Obstajajo neuresničene zamisli sestavljenih knjig in novel: v letu 1943 O živih in mrtvih, v letu 1944 – Gardisti človeštva; knjiga Vse življenje, ki jo je sestavil ob koncu leta 1945, pa ni niti izšla. Seznam ideoloških in stilističnih grehov pripovedi vojnih let se ni razlikoval od prejšnjega desetletja. Za sovjetsko literaturo nesprejemljiva se je pokazala tudi avtorjeva zamisel, da ruski vojak premaguje sovražnika

izključno z močjo svoje potrpežljivosti in trpljenja. »Dela Platonova imajo značilnost, ki jim po mojem mnenju zelo škodi, saj bralec pri nekaterih pripovedih dobi občutek nedostopnosti. To je nekakšno preveč navdušeno, skoraj pohotno naslajanje nad trpljenjem, ko pisatelj postane podoben človeku, ki vrta po svoji rani, da si olajša bolečino. Jaz povsem razumem visoko humane motive, ki so pisatelja vodili pri tem ustvarjalnem delu – trpljenje, ki je skušalo pri bralcu vzbuditi ustrezno bolečino, toda ne morem sprejeti konkretnega rezultata tega dela – pripovedi, v katerih je tema trpljenja podana tako, da lahko izzove samo krč in obup, ne pa preproste močate ter blagodejne želje bralca, da bi uničil vzrok človeškega trpljenja. Sredi virov 'nedovršnega' svetovnega nazora Platonova, izražajočega se v njegovem delu, v vojnih povestih, je bil poudarek na krščanskem »idealu krotke modrosti«; opozarjalo se je na »nedovršenost pripovednega jezika, pokvarjenega z odkrito prismuknjenostjo«, »s posebnim jecljanjem«, psevdonarodnostjo, z visokim prijemom stilizacije. Nesreča nadarjenega pisatelja Platonova, ki je imel trdno filozofijo življenja, je bila v tem, kot je trdil eden izmed kritikov leta 1945, da se »ne uklanja pritisku časa«: »Lahko se prepiramo o ustvarjalni metodi A. Platonova v splošnem in teoretičnem planu, nujnost takšne polemike je neizogibna. Spor ni lahek. Gre za to, da za zunanji realistični znaki ni takoj zaznana nasprotovanje metodi socialističnega realizma. A to je nedvomno ... psihologija junakov njegovih pripovedi je najmanj povezana z družbenim življenjem, v osnovi je podrejena klicu zemlje, spravi, ki se ji z večnim biološkim kroženjem ni mogoče izogniti. Od tod izhaja bolni pesimizem njegovih pripovedi.« Podobne recenzije so objavljali pri uredniških popravkih črtic ter izvlečkih iz knjig in tako zavlačevali ali zaustavljali izdajo.

Venec naraščajoče kritike na račun vojaških pripovedi Platonova je postala kritika črtice Družina Ivanova (Vrnitev), objavljena leta 1946 v reviji Novi svet.

Kritika črtice ni poznala njenih podtonov, Platonova so spomnili na vse njegove pretekle politične in umetniške napake. Ena izmed mojstrov in ruske literature je bila ocenjena kot sovražna diverzija proti sovjetskemu narodu in sovjetski literaturi: »Platonov vedno piše prispodobe. Pravzaprav je tako napisana tudi črtica o 'nekem' Ivanovu in njegovi družini; 'pošastna banalnost, ki dobi značaj zlobnega roganja', 'posmehljiv značaj razmišljanja Ivanove žene', 'najbolj gnusno roganje sovjetskih ljudi na račun sovjetske družine'; 'nečedna avtorjeva domišljija'; 'mrak, cinizem, duševna praznina, ki predstavljajo ton, kolorit, atmosfero vse črtice'; 'najgrša dostojevščina'; 'način', 'slaboumnost v Kristusu'; 'nezdravo hrepenenje po vsem strašnem in umazanem'; 'izprijeni, nečisti svet junakov A. Platonova'; 'Mar ni strašen, prazen in sovražen svet te črtice – je to sovjetska domovina v času vojne? Mar se Ivanov ni pogrel, kjer se je le mogel, ko pa je izvedel za žalitev, ki mu jo je prizadejala žena, se je v solzah, po babje, umaknil v svoje grenke misli o dvanajstletnem sinu – je to tisti 'veliki in mali človek', ki je v Berlinu postavil zastavo zmage?' Srečen konec črtice je vtisnjen v spomin še z večjo lažjo in še bolj neresnično; tipičen konec buržoazne melodrame. Pripoved A. Platonova je grda in amoralna v vsem svojem bistvu ...«

V začetku leta 1947 so iz založbe brez pojasnil vrnil Platonove rokopise knjig, iz uredništev revij pa črtice in eseje, najbolj pogosto z lakoničnimi besedami: »Zgodba ne ustreza.« Krog se je zaprl. Ta položaj za Platonova ni bil nič novega. S fronte se je vrnil zelo bolehen (bil je ranjen), toda nadaljeval je z ustvarjanjem in pisanjem do konca življenja. Leta 1946 je Rusijo pretresla strašna suša in lakota,

Platonov, spominjajoč se lastne nepisateljske izkušnje v 20. letih, pa je napisal članek z naslovom Zavarovanje pridelka ob slabi letini. Pismo o možnosti ustanovitve družbe za zavarovanje pridelka prehranskih kultur je poslal ministrstvu za kmetijstvo, a je njegova pobuda pristala v arhivu. Pisal je pripovedi in pravljice za najmlajše (v družini Platonova se je leta 1944 rodila hčerka Maša), redkokdaj je objavljial v reviji Ogonjok in Družnije rebyata, pisal je nove filmske scenarije. Največji projekt, s katerim se je Platonov ukvarjal od leta 1946 do zadnjih dni življenja, je bila izdaja ruskega epa, ki ima, kakor je priznal v pismu M. Šolohovu, »splošno-naroden pomen«. Leta 1947 je 'v obdelavi Platonova' izšla knjiga Baškirske narodne pravljice, oktobra leta 1950 pa knjiga ruskih pravljic Čarobni prstan (1949).

Zadnje večje delo, s katerim se je ukvarjal Platonov, je bila drama Noetova barka (Kajnov izrodek) – o svetovnem Čevenguru: prav takšna se je zdela Platonovu povojna realnost vsega sveta, »države porušenih predmetov in sovražnih duš«. Drama je ostala nedodelana.

Andrej Platonovič Platonov je umrl 5. januarja 1951 v dvainpetdesetem letu življenja. Pokopan je na armenskem pokopališču v Moskvi, kjer je bil leta 1943 pokopan tudi njegov sin Platon.

Izrazito ideološko razvodje med vojnimi novelami Platonova je leto dni po pisateljevi smrti pripravil mlad prozaist Aleksandr Čakovskij, zvest urednik glavnega literarnega časnika ZSSR. Celo najbolj besna kritika v času Platonovega življenja ni dajala tako enostranskih ocen njegovim vojnim pripovedim: »Če je pri Platonovih predvojnih umetniških stvaritvah, četudi žalostnih in stopajočih na kriva pota, opazna veličastna nadarjenost, potem so vojne pripovedi in črtice (o dogodkih, ki so zahtevali od pisatelja žareče srce in visoka državljanska čustva) zanj toliko

pomembnejše.« In to je popolnoma resnično, kajti vojna je zahtevala krepitev čustev in kakovosti, ki so jih sovjetski poveljniki ter vojaki imeli, zato so ves narod privedli k mirnemu življenju. Njihova močatost, njihov patriotizem, jasnost razuma – vse to je s koreninami segalo v socialistično resničnost. Zato mi to vidimo. Platonov je v večini primerov zmozel podati le zunanjo karakteristiko, dejanja brez razkritja njihove zamotane vsebine. Včasih vleče svoje junake Domovinske vojne v svet izmišljenih čustev in odnosov. Za bodočega zakonodajalca najpomembnejših sovjetskih vojnih romanov v 60. in 70. letih 20. stoletja je nesprijemljivo, da je za vse junake pripovedi o vojni najpomembnejše vedenje o »spominu smrti« v »čustvu življenja« in »sposobnost čustvovati in trpeti« (brez tega je svet Platonova »brezdušen«). Čakovskij je analiziral najpomembnejšo epizodo pripovedi Poduhovljeni ljudje – smrtne ure rdečearmejcev, vodil jih je naslednji nauk: »Podvig je vzniknil iz enotnosti prekrasnega življenja in prekrasne človeške duše. In kaj piše Platonov? 'Smrt vedno uničuje to, kar že obstaja, česar ni bilo nikdar in se ne ponovi v vsakem obdobju.' Saj to je skrajni individualizem, priznanje neponovljivosti, odziv človeka od tiste družbe, ki ga je vzgajala. Junaki Platonova s svojimi telesi ustavljajo tanke in samo na zunaj ponavljajo legendarni podvig. Pri junakih Platonova notranje sile za zavestno samožrtvovanje niso bile opazne. V oceni je težko ločiti literarno obliko od njenega prototipa – resničnega junaka, tako velika je opojnost tega podviga; vseeno pa mi jasno čutimo, da je propad junakov Platonova – apoteoza smrti.«

Težko je reči, česa je bilo pri tem razumevanju več – ontološkega nerazumevanja jezika kot »večnega spomina«, nevedenja o »spominu smrti« v »čustvu srca« (Ivan Lestvičnik) ali obsedenosti s sovjetsko politično retoriko. »Platonovi

rdeči mornarji se pripravljajo na smrt s takšno resnostjo in duhovno osredotočenostjo kot v romanu Čevengur stari Čevengurci in kmetje v povesti Kotlovan. Čakovski je v tej epizodi videl »apoteozo smrti«, Platonov slika apoteozo resnične nesmrtnosti ruskega vojaka, čigar dediščina je ostala njegova neumrljiva duša – »sposobnost čutiti in trpeti«. Platonov prav to črtico (v citiranem pismu ženi leta 1942) imenuje »rekviem v prozi«.

Prevzeten sklep Čakovskega leta 1952 o vsej vojni prozi stotnika Platonova je bil naslednji: »Nekatere izmed teh vojnih pripovedi so nedvomno imele aktualen pomen, toda niso vzdržale niti kratkega preizkusa časa – saj jih je ta sam povozil.«

Imenovali so ga in ga imenujejo realist, socrealist, surrealist, postmodernist, utopist, antiutopist ... In resnično je v svetu Platonova mogoče najti lastnosti najrazličnejših stilov, poetik, ideoloških in filozofskih sistemov. Zdi se, da nihče drug tako močno ne pomaga ob koncu stoletja pojasniti reda in smisla vsakršnega »izma«, preživetega v minulem stoletju, kakor prav Platonov. In hkrati nam dokazuje, da vse tisto ni glavno, da je šlo vse to mimo tistega pogleda na svet, ki ga mi dojemamo. Ko se je središče književnega jezika v novem stoletju premestilo k takšnim pojmom, kot so provinca, narod, človek ali sirota, si je Platonov zadal drugi vektor meritve besedne umetnosti, kjer je postalo ključno premagovanje kulture in življenja. Na najrazličnejše načine je podiral omejenost dveh najmočnejših tendenc v ruski in evropski kulturi 20. stoletja: od samozadostnega estetizma in zakonov književnega jezika se je obrnil k 'živim jezikom' (resničnim zgodbam, pravljicam, pokrajinskim govorom, narečjem). Jezik pogovora s samim seboj, globalno idejo

romantikov, je Platonov označil kot elitno in hkrati narodno – kot literarno koncepcijo novega stoletja – »govoriti sam s seboj – to je umetnost« (Čevengur), kar je v globoki funkcionalni povezavi z narodno, »nižjo« kulturo – to je »tvorjenje nepotrebnih stvari«, s katerimi so zaposlene vse njemu drage osebe, ta njegov »vrček z zavihanim dnom« iz povesti Glinasta hiša v okrajnem vrtu (1935), kar je tako razburilo sovjetsko kritiko 30. let prejšnjega stoletja.

V primerjavi s svojimi sodobniki se je redko loteval ironije, štel jo je za eno izmed področij sodobne literature. Bistvo tega pogleda, ki se kaže v platonovskem 'slaboumnem' jeziku – v kolosalni napetosti, povezavi, ustvarjanju enotne strnjenosti sveta, človeka, zgodovine, ko je razpad vsakega, kot tudi razpad povezav med njimi, že dosegel skrajno točko. Ta svojevrstna poetika spomina, polet besede nad prepadam neobstoja ustvarja veličastno ekspresijo platonovske besede. Zdi se, da ga hočejo popraviti, pozabiti; različne metafore se namreč porajajo v zavesti bralca, pa tudi odziv na njegova dela je pospremljen z neizmerno bolečino, pomilovanjem in sočutjem do vsega živega in umrlega, do vsega življenja z njegovimi malenkostmi ter podrobnostmi vred. To je tudi, kot je zatrjeval Platonov, naloga umetnosti 20. stoletja, in ta se ni spremenila: »Spreminjanje estetike v etiko.« Spremenilo se je stoletje, despotično nasilje, ki je nad resničnim človeškim čustvom, kakor ga zaznava Platonov, je zapustilo presunljiva pričevanja.

Natalija Vasilijevna Kornienko

Natalija Vasilijevna Kornienko (rojena 1953) je literarna kritičarka, dopisna članica Ruske akademije znanosti (1997), sodelavka Inštituta za svetovno književnost in profesorica na Inštitutu za književnost A. M. Gorkega (od leta 1992). Preučuje rusko književnost 20. stoletja, predvsem tipično podobo ustvarjalnosti in biografije Andreja Platonova.

Med vojno je Platonov s činom stotnika služil kot vojni novinar v časopisu Krasnaja zvezda. Obstaja mnenje, da mu je bilo to omogočeno z osebnim dovoljenjem Stalina.

BOŽJE DREVO

Mati se je od njega poslovila na robu vasi; Stepan Trofimov je naprej odšel sam. Tam, pri izhodu iz vasi, pri koncu občinske ceste, ki se je začinjala v rži in je od tukaj vodila po vsem svetu, tam je raslo osamljeno staro drevo, pokrito s sinjim listjem, vlažnim in blestečim od svoje mlade sile. Ker ni bilo podobno drugim drevesom, rastočim v ruski ravnini, so starejši vaščani to drevo že zdavnaj poimenovali za »božje«. Vanj je namreč v njegovem dolgem bivanju pogosto treščil nebeški grom, nakar je drevo nekoliko obnemoglo, a je potem spet oživel in se odelo z listjem, bolj gostim kot prej. Tudi zato, ker so to drevo ljubile ptice. Te so tam pele in živele in drevo ob poletni suši svojih otrok – odvečnih uvelih listov ni zmetalo na zemljo, ničesar ni žrtvovalo in niti se ni poslovilo od nečesa, kar je na njem zraslo in bilo živo.

Stepan je odtrgal list tega božjega drevesa, ga položil v nedrje in odšel na vojno. List je bil majhen in vlažen. Na človekovem telesu se je segrel, se prižgel obenj in postal neobčuten, tako da je Stepan Trofimov nanj kmalu pozabil.

Ko se je nekoliko oddaljil, se je Stepan ozrl na svojo rojstno vas. Mati je še stala pri vratih in s pogledom sledila sinu; v srcu se je ločevala od njega, a niti solz si ni brisala z obraza, ni mahala z roko, stala je nepremično. Stepan je na cesti tudi postal, poslednjič. Za dolgo si je zapomnil mater – majhno, staro, izmozgano, ljubečo ga bolj kot vse na svetu. Četudi bi minilo celo stoletje, ga bo vseeno čakala in ne bo verjela v njegovo smrt, pa čeprav umre.

»Potrpi malo,« je izgovoril njen sin v svojih mislih, »kmalu se bom vrnil, tedaj se ne bova poslavljala.«

V daljavi za ržjo je pri hišnih vratih stara mati ostala sama; ostala je, da bi čakala sinovo vrnitev in da bi po njem tožila. Tam daleč se je še enkrat obrnil, a zagledal je le sklonjeno rž, ki je valovila v vetru. Hiše vasi in majhna mati so se skrile in brez njih je na svetu postalo žalostno.

Stepan Trofimov je bil rdečearmejski rezervist. Pred dvema letoma je odslužil vojaški rok in še ni pozabil, kako je treba streljati. Zato ni bil dolgo v bližnjem mestu, že z naslednjo enoto so ga poslali na fronto.

Na fronti je bilo puščobno, do zadnje bilke poteptano polje. In tišina. Trofimov in njegovi tovariši so si v zemlji izkopali jame in zlezli vanje. Puške pa so, v pričakovanju sovražnika, komajda opazno potisnili ven. Zraven puščobnega polja je bil gozdiček, njegovo listje je bilo ožgano od ognja. Najbrž se je tam pritajil sovražnik in zdaj molče gleda proti njim. Trofimovo srce je zajela bridkost; trudil se je kar čimprej ugledati svojega sovražnika – tistega skrivnostnega človeka, ki je prišel sem, v to tiho deželo, da bi najprej ubil njega, potem njegovo mater in nato šel naprej, do konca sveta, vse dokler ne bi vsega opustošil in ostal sam na svetu.

»Kdo je to, človek ali kaj drugega,« je razmišljal Stepan Trofimov o svojem sovražniku, »in zdaj ga bom zagledal!«

In rdečearmejec je pogledal v sivo polje; čeprav daleč od njegovega doma, mu je bilo kot domače, tudi tu so živeli, orali in sejali žito. A zdaj je bila ta zemlja pusta in osamela. Kar je bilo na njej živega, je umrlo pod železom in vojaškimi škornji in ni več oživelo.

»Lezi in si oddahni,« je pusti zemlji govoril rdečearmejec Trofimov, »po vojni pridem k tebi, zaobljubljam se, zapomni si bom in vse bom vnovič preoral. Spet boš rojevala; to bo kmalu, saj nisi mrtva.«

Iz temne, osmoljene majhne goščave na drugi strani polja se je prižgal kratek blisk izstrelka. »Nimaš potrpljenja,« je

rekel Trofimov, »bolje bi bilo, če bi ti zdaj potrpel, sicer boš potem dolgo trpel – naveličan vsega boš zaradi nas umrl.«

Komandir je vnaprej rekel rdečearmejecem, naj brez ukaza ne streljajo, zato je Trofimov ležal molče.

Nemci so še nekaj časa streljali, a so kmalu umolknili in spet je postalo tiho kot v mirnem času. Na polju se je zvečerilo, ni bilo kaj početi in Trofimov se je začel dolgočasiti. Žal mu je bilo, da gre čas v vojni tja v en dan, morali bi ali ubijati sovražnika ali pa delati doma v kolhozu. Ležati brez dela – to je ničeva potrata živeža. »Vsak čas bo noč,« je razmišljal Trofimov, »a kaj imam od tega? Niti enega Nemca še nisem premagal!«

Ko se je popolnoma znočilo, je komandir rekel rdečearmejecem: »Dvignite se in brez strela, neslišno, pojdite v napad.« Trofimov je zaživel, postal je bolj veder in stekel je naprej za komandirjem. Vedel je – prej bo tekel naprej, nad sovražnika, prej se bo vrnil v vas, k materi.

V gozdu je bilo neprijetno tekati, nič se ni videlo. Trofimov pa je s škornjem potrpežljivo lomil slabotna drevesa in vejice in drvel naprej z besnim srcem, s puško, pripravljeno na strel.

Tuji bajonet se je nenadoma pokazal izza golih vej in od tamkaj se je zasvetil bled, neznan obraz s čudnim pogledom. Trofimova je preplašil, ker je bil nekoliko podoben njegovemu obrazu, in gledal ga je s strahom.

Trofimov je med hojo potisnil svoj bajonet naprej, v sovražnikovo telo, in s kopitom puške zateglo udaril. Sovražnik se ni več vzdramil. Potem se je vrgel naprej v temo, da bi srečal naslednjega sovražnika in ga z bajonetom udaril na smrt. Komandirja zdaj ni bilo, najbrž je odšel že daleč naprej. Trofimov je stekel hitreje v želji, da najde komandirja, da se ne bi izgubil sredi sovražnikov. Z boka in iz goščave graničarjev je začel tolči avtomat

in prenehal. Trofimov se je obrnil v tisto stran, preskočil panj in se takoj zavalil na tla ter se obrnil. Za panjem se je pritajilo mehko človeško telo. Puška se je iztrgala iz rok rdečearmejca, pa je Trofimov zdaj ni potreboval, saj je zgrabil sovražnika z rokami; objel ga je in molče začel stiskati njegovo telo, da bi se fašistu premaknile kosti in bi se njegovo dihanje nehalo. Fašist je najprej molčal in sam skušal nekoliko dihati.

»Glej ga, še diha,« si je, daveč sovražnika, mislil Trofimov. »Dolgo ne boš trpel, na ajdovi kaši si zrasel, pa sejani kruh si jedel vse življenje!«

Sibka toplota je šla iz ust sovražnika. Ta je še vedno ponižno dihal in se hotel premakniti.

»Še kaj!« je vzkliknil Trofimov, iztiskajoč iz Nemca dušo.

»Čim prej umri, nimam časa!«

Sovražnik je nekaj neslišno zašepetal.

»No?« ga je vprašal Trofimov in nekoliko oslabel svoje roke, da bi slišal umirajočega.

»Rus ... Rus, oprosti.«

Trofimov je odgovoril: »Ne smem! Vi niste vredni.«

»Rus, prizanesi!« je zašepetal Nemec.

»Imam mater in ti jo boš preganjal s te zemlje.«

Opazil je svojo puško, ležala je blizu na zemlji, stegnil je roko po njej, jo vzel in s kovanim kopitom udaril sovražnika v glavo.

Dvignil se je in odšel po gozdičku, zabadal z bajonetom v temo, če se je karkoli nepričakovano premaknilo. Nikjer ni bilo nikogar. Tišina. Nemci so po vsej verjetnosti odšli od tod, morda pa so se pritajili. Trofimov je sklenil iti po gozdičku naprej, da bi srečal svojega komandirja in se pri njem pozanimal, kaj naj stori zdaj, ali je sovražnik odšel od tod. Prisluhnil je. Samo od daleč je v globini redko streljal naš veliki top, oglašal se je in na

speči zemlji spet zamiral. Razen topniških izstrelkov je vse bilo tiho. Na drugi strani, od koder je prišel Trofimov, za polji in rekami je sredi rži stala neka vas, tam ni divjalo streljanje. – Tam je sedaj bila mati Stepana Trofimova. »Po meni tolci!« je sklenil Trofimov in njegovo srce se je dvignilo nad sovražnika, začutil je skrb in ogorčenje, saj ga je mati rodila za življenje in ne za smrt, in zato ga nihče ne more ubiti.

Trofimov je stekel nad sovražnika, ki je po njem tolkel iz teme, a se je ustavil. Ustavil se je v negotovosti, saj se je prvič od rojstva zavedel, da ne živi več. Srce je izstopilo iz prsi in poletelo ven, njegove prsi pa so se začele ohlajati in prazniti. Trofimov se je začudil, ker ga ni zdaj nič bolelo, in za vse živeče mu je postalo vseeno, in žalostno in veselo, on pa je človeku in vojaku dejal: »Zaman si ti, smrt, prišla, kar počakaj – jaz bom potem umrl,« in je padel v travo, puško je odvrigel kot nepotrebno orožje: naj izgine v travi, samo da je ne dobi sovražnik.

Kmalu si je opomogel. Njegovo srce je slabotno bilo v prsih. »Tukaj si?« je radosten pomislil Trofimov. Potipal se je po telesu. Zdaj je bilo osušeno in izmučeno; iz rane v prsih je izteklo mnogo krvi. Toda rana se je zacelila in le toplota življenja je prihajala iz nje in hladila dušo.

»Pri nas ste,« je tujec rekel Stepanu Trofimovu.

»Ti nisi Nemec?« je vprašal Trofimov. To je spoznal šele tedaj, ko je tujec spregovoril, ko je zagledal obleko in dojel neruski zvok jezika. »Jaz ne bom umrl!« je sklenil Trofimov. »Nekako bom preživel.«

»Povejte hitro, kaj veste?« ga je spet vprašal nemški oficir. »A kaj jaz vem?« je pomislil Trofimov »Da, ničesar!« je odgovoril na glas:

»Vem, da tudi če bomo vsi prestreljeni, nas tvoja sila ne bo vzela!«

»To pomeni, da vi poznate vašo silo,« je spregovoril oficir.
»Koliko vas je?«

»Čutim tako, kar pomeni, da vem,« je spregovoril Trofimov; ogledal si je prebivališče, kjer se je nahajal; na steni je visel Puškinov portret, v omarah so bile ruske knjige. »Tudi ti si tukaj z mano!« je zašepetal Trofimov Puškinu. – To je bila čitalnica ali kaj?

Tu bo potrebno veliko dela, da se vse popravi!

»Vprašal sem, kje je bila komandna točka vaše enote v nočnem napadu?« je rekel oficir.

»Kako, kje?« se je začudil Trofimov. »Naš komandir je skupaj z nami napadel fašiste.«

»Komandir – to ste vi,« je prepričano rekel oficir. »Zaman ste se preoblekli v vojaka.«

»Aha,« je spregovoril Trofimov. »No, tedaj si ti res trčen, kakšen komandir neki sem. Nisem šolan, čisto navaden človek sem.«

Nemški oficir je vzel z mize revolver.

»Sedaj se boste naučili.«

»Me boš ubil ali kaj?« je vprašal Trofimov.

»Ubil,« je pritrdil oficir.

»Ubij, mi smo tega vajeni,« je rekel Trofimov.

»A nočete živeti?« je vprašal oficir.

»Odvadil se bom,« je sporočil Trofimov. Oficir ga je dvignil in z ročajem revolverja udaril po temenu.

»Kar odvadite se!« je vzkliknil fašist.

»Spet bom umrl,« je oslajeno pomislil Trofimov. »Otrok živi pri materi, vojak pa ob smrti,« so mu prišle v spomin bog ve kdaj slišane besede. Pri tem se je pomiril, ker se mu je zavest zatemnila.

Trofimov se ni ovedel takoj – v nemškem zaporu je skrčen in gol sedel na kamnitem podu, prezebel in izmučen do nezavesti je počasi začel razmišljati. Najprej je mislil, da

je na onem svetu. »Vidiš ti, kam vse je vojna prišla, in to je hudo – še ogreti se ne moreš,« si je govoril Trofimov, ko je pogledal naokrog. Presodil je, da tako slabo kot je tukaj, nikjer ne more biti, in to pomeni, da je še živ.

Nahajal se je v vodnjaku, kjer je lahko samo stal. Zelo visoko zgoraj je komajda brlela majhna električna žarnica, ki je ujetnikom oddajala sivo svetlobo; v ozkih vratih je bilo kaznilniško kukalo. Zapirala so se od zunaj. Trofimov se je dvignil pokonci in pretipal, koliko ga je še celega. Na prsih ga je zaskelala rana, a je krogla po vsej verjetnosti, utonila nekje v globini telesa. Trofimov je zdaj čutil. Skupaj s krvjo se je k prsim prilepil list bližnjega drevesa domovine. Živel je skupaj z njim.

Trofimov ga je previdno odlepil s svojega telesa, ga navlažil s slino in prilepil na zid, kolikor je mogoče visoko, da fašist ne bi opazil njegovega edinega imetja in utehe. Zagledal se je v ta list, sedaj mu je bilo laže živeti, začel se je nekoliko segrevati.

»Potrpel bom,« si je govoril Trofimov, »moram še živeti, rad bi videl mater v naši hiši in hočem še poslušati, kako na božjem drevesu šumi listje.«

Spustil se je na tla, pokrnil obraz z rokami in začel tiho jokati za materjo, za domovino in za samim sabo.

Potem mu je postalo laže, otrl si je obraz in si hotel predstavljati, kakšen je njegov videz. Svojega obraza že dolgo ni videl niti v zrcalu niti v mirni čisti vodi. »Zdaj sem videti slabo, kaj bi se gledal,« je rekel Trofimov.

Vstal je in znova uprl pogled v list božjega drevesa.

Mati tega lista je bila živa in je rasla na koncu vasi, na začetku rženega polja. Naj to drevo raste večno in nedotaknjeno, Trofimov pa bo tukaj, ujet v sovražnikovi kamniti špranji, v mislih skrbel zanj. Z rokami je hotel zadušiti vsakega sovražnika, ki bi pogledal vanj, v celico, če bo en sovražnik manj, bo tudi Rdeči armadi laže.

Trofimov ni hotel živeti in se truditi tjavdan; rad bi videl, da bi njegovo življenje imelo neki smisel, enako kot dobra zemlja rodi plod. Sedel je na hladna tla in se v pričakovanju sovražnika pritajil nasproti železnih vrat.

Avgust 1941

